

Geo-etnografiska inskott och tankelinjer hos Adam av Bremen tryckt: Scandia 4, 1931. Under titeln *Geographische Interpolationen und Gedankengänge bei Adam von Bremen*: Hansische Geschichtsblätter 58, 1934.

OCR-läst 2011 av
Börje Sandén

Geo-etnografiska inskott och
tankelinjer hos Adam av Bremen
- början av artikeln
- försettningen i annan fil

Bernhard Schmeidler utgav 1917 Adam av Bremens *Gesta Hamaburgensis ecclesie pontificum* i ny upplaga. Året efter lämnade han i sin bok: Hamburg-Bremen und Nordost-Europa vom 9.—11. Jahrhundert, en ingående motivering till den nya gestaltning, som han i mångt och mycket gett texten. Båda arbetena förde forskningen om Adam ett betydelsefullt steg framåt: handskrifterna hade helt utnyttjats, deras inbördes förhållande i detalj utretts, stamträdet uppgjorts. Och med klarläggande av handskriftstraditionen var man nådd fram till en text, som i det väsentliga är att betrakta som den ursprungliga.

Därmed är emellertid inte sista ordet sagt ifråga om texten. På andra sidan denna text har självfallet också legat en utveckling, utvecklingen före verkets färdigställande. Vad man vet om denna utveckling är hittills så gott som intet. Men skulle det inte också här vara möjligt att nå till kunskap, nya utsikter, ett bindande resultat?

Den följande undersökningen skall med detta mål i sikte sätta in på 4. och 2. boken i Adams verk.

I

Adams 4. bok bär i huvudhandskriften rubriken: *Descriptio insularum aquilonis*, beskrivning över ölanderna i norr. Rubriken har stereotyp framgått ur tidens allmänna geografiska betraktelsesätt: den skandinaviska Norden till övervägande del en samling öar utanför fastlandskretsen. Den återkommer med mer eller mindre oväsentliga ändringar i de flesta andra handskrifter. I överensstämmelse med denna rubrik utgöres själva stommen i boken av en geografisk framställning; vid sidan härav får Adam också tillfälle att närmare belysa de kyrkliga och allmänt kulturella förhål-

landena inom de olika delarna av Norden. Framställningen fördelar sig på följande sätt. Början av boken är ägnad danernas länder, först Jylland, så Fyen och Själland, sist Skåne (kap. 1—9). Det följer efter detta en beskrivning på det baltiska havet, på folken som bor runt stränderna här och på öarna i det (kap. 10—20). Från det baltiska havet övergår framställningen till Sverige (kap. 21—30), därefter till Norge (kap. 31—34) för att omsider sluta med öarna i den norra oceanen, Orkneyöarna, Island, Grönland, Helgeland och Vinland (kap. 35—42). De sista två kapitlen (kap. 43—44) ger en allmän avslutning på boken.

Detta är innehålllet i Adams färdigställda text. Men var denna text den ursprungligen avsedda?

Vid en närmare analys av 4. boken faller vissa nog så egenartade förhållanden i ögonen. Framställningen börjar, som redan nämnts, med de danska landen, den del av Norden som ligger Hamburg-Bremen närmast. Den behandlar senare de längre och längre bort belägna delarna: Sverige, Norge, öarna i den norra oceanen. Det hela är här, kompositionellt sett, ett enhetligt tänkt, logiskt ordnat sammanhang. Men framställningen är, såsom även nämnt, inte begränsad endast härtill. Mellan Danmark och Sverige är insatt en beskrivning på Östersjöområdet. Det egenartade ligger här. Denna beskrivning berör flerstädes förhållanden, som även beröres annorstädes i 4. boken. Beskrivningen går från Jylland och den nordtyska kusten över Norge och Skåne till götarna och svearna; Fyen och Själland nämnes. De danska landen är redan tidigare genomgångna. Norge och Sverige genomgås på liknande sätt längre fram. I beskrivningen på Östersjöområdet finner man mot dess slut en framställning av amazonerna, cynocephalerna, alanerna eller albanerna, som på det egna språket kallas wizzer, huserna och antropophagerna. Vissa av dessa folk och ännu andra, som lokalt hör samman med dem, behandlas även under Sverige i samband med dess gräns mot öster. Och inte nog med att kompositionens enhetlighet på detta sätt brytes. Själva ämnet för 4. boken förnyckes samtidigt. Vad Adam velat ge i 4. boken har han i slutet av den 3. fixerat i orden: »simum Danie vel reliquarum que trans Daniam sunt regionum naturam» — Danmarks belägenhet och beskaffenheten av de övriga områdena på andra sidan Danmark. I

slutet av 4. boken (kap. 43—44) finner man detta ytterligare betonat, sedan uppgiften fullförts. Vad Adam vet om beskaffenheten av de nordliga länderna, danernas, norrsmännens och svenskarnas grymma släkte är framlagt. På trots av detta läser man i beskrivningen på Östersjöområdet också om landen och folken söder om Östersjön, både om folken inom den hamburgska diocesisens gränser fram till Peene och om folken på andra sidan denna flod. Femern och Rügen liksom folken på dessa öar beskrives. Beskrivningen går i detaljer. Allt land och folk, som under inga omständigheter låter sig inordna under den plan, som anges för 4. boken.

Beskrivningen på Östersjöområdet bryter sålunda sönder både kompositionen och planen för 4. boken. Men uttages denna beskrivning, blir boken en avrundad helhet för sig. Beskrivningen har karaktären av ett inskott.

Det återstår att föra det avgörande beviset för inskottet.

Sedan Adam i kapitlen 1—9 fullfört sin framställning av Danmark med en beskrivning av Skåne och förhållandena där, inleder han sitt 10. kapitel med orden: »nunc autem, quoniam locorum se prebuit occasio, ad rem videtur aliquid de natura Baltici maris dicere» — men nu, eftersom tillfället erbjuder sig, synes här vara rätta platsen att säga några ord om det baltiska havet. Beskrivningen på Östersjön vidtager därefter omedelbart. När den omsider avslutas i det 20. kapitlet, sker det med att Adam förklarar, att han nu framlagt vad han haft att säga om detta hav och att ärkebiskop Adalbert av Bremen varkunnade sig över de hedniska folken i dessa trakter och upprättade ett biskopssäte i Birka. Plötsligen, alldeles oförmedlat, fortsättes så: »itaque de insulis danorum dictum est satis. Nunc vero ad sueonum sive nortmannorum populos, qui proximi sunt, convertamus articulos» — härmed är nog sagt om danernas öar. Och nu vänder vi våra betraktelser till svenskarnas och norrsmännens folk, vilka bor närmast. Den inledande satsen här: itaque de insulis danorum dictum est satis, står tydligen utan varje anknytning till det kapitel, i vilket den insatts. Lika tydligt också utan anknytning till de föregående tio kapitlen. Anknytningen är direkt till kapitel 9, där framställningen av danernas öar slutar. Den andra satsen åter: »nunc vero ad sueonum sive nortmannorum populos, qui proximi sunt, convertamus articulos», förmedlar i sin

ordning övergången från samma kapitel 9 till kapitel 21. Det har förut visats, att hela det mellanliggande partiet, beskrivningen på Östersjöområdet, faller utom ramen. Båda satserna ger det avgörande beviset för att hela denna beskrivning är som det redan gjorts gällande: endast ett inskott i den ursprungliga texten.

Det har sålunda lyckats att tränga bakom den färdigställda texten i Adams 4. bok. Denna text var från början elva kapitel, en hel fjärdedel kortare än nu. Till gengäld: ett alltigenom enhetligt verk, vad den med det gjorda inskottet upphört att vara.

II

I Adams 2. bok upptager kapitel 1—28 skildringen av ärkebiskop Adaldag av Hamburg (937—988). Denna skildring fortlöper i kapitlen 1—16 och 25—28 i organisk följd: ärkebiskopens öden och verksamhet relateras. I kapitel 17—22 är däremot ärkebiskopen, fränsett ett omnämnande i förbigående, inte med. Kapitel 17 berättar om de sachsiska transalbingerna inom den hamburgska diöcesen. Nästa kapitel beskriver den sachsiska limes på andra sidan Elbe. Denna limes utmynnar i vad Adam kallar det skytiska havet och i Östersjön. Författaren inleder i anknytning härtill i slutet av kapitlet en beskrivning på detta hav; kapitel 19 upptages helt av denna. I kapitel 20—22 slutligen beskrives Slavien och folken där. Som man ser: den organiska följden i framställningen är, alldeles som det var fallet i den nyss behandlade 4. boken, helt bruten.

Man torde redan av vad nu visats kunna presumera, att Adams text här näppeligen föreligger i sin ursprungliga gestaltning. En fortsatt undersökning för vidare.

Det är redan framhållet, att det stora inskottet i Adams 4. bok inledes med orden: »nunc autem, quoniam locorum se prebuit occasio, ad rem videtur aliquid de natura Baltici maris dicere». Likaledes att efter detta inskott följer: »itaque de insulis danorum dictum est satis. Nunc vero ad sueonum sive nortmannorum populos, qui proximi sunt, convertamus articulos». De båda sista satserna anknyter till texten före och efter inskottet i 4. boken. Härtill svarar i kapitel 17 i 2. boken: »Et quoniam occasio se locorum prebuit, utile videtur exponere, quæ gentes trans Albiam Hammaburgensi perti-

entes sunt diocesi» — och eftersom tillfället erbjuder sig, synes nyttigt att framställa, vilka folk på andra sidan Elbe som hör till den hamburgska diöcesen. I kapitel 23, kapitlet efter det presumerade inskottets slutkapitel: »Hæc de slavibus et patria eorum, quoniam virtute magni Ottonis ad christianitatem eo tempore omnes conversi sunt, dicta sufficiant. Nunc ad ea quæ post mortem imperatoris et reliqua tempestate nostri pontificis acta sunt calamum dirigitur» — vad här sagts om slaverna och deras land, eftersom de vid denna tid alla blivit omvända till kristendomen genom Otto den stores ingripande, kan räcka till. Nu sätter vi pennan till beskrivningen av vad som utförts efter kejsarens död och under den tid, som ännu återstod vår ärkebiskop. Omramningen till de kapitel i 2. boken, som förmodats inte tillhöra den ursprungliga texten, överensstämmer sålunda, mutatis mutandis, med omramningen till det inskott, som konstaterats i 4. boken. Överensstämmelsen är till stor del rent verbal. Detta är märkligt. Men avgörande är det inte för att det omramade i 2. boken liksom motsvarande i 4. boken verkligen är ett inskott, hur sammanhangslöst det omramade än kan vara med det omgivande. Avgörande blir det endast, om första satsen i kapitlet 23: vad här sagts om slaverna och deras land kan räcka till, kan visas verkligen hänföra sig till vad som närmast föregår kapitel 17—22.

Det kan synas, som om detta skulle vara hart när omöjligt: omedelbart före kapitel 23, i kapitlen 20—22, föreligger ju en beskrivning på Slavien och dess folk. Och ändå är det möjligt. Kapitel 23 pointerar uttryckligen, att vad som sagts om slaverna och deras land är sagt, eftersom slaverna vid denna tid omvänts av Otto den store. Denna omvändelse är omtalad i kapitel 15—16 och endast där; det sker där i sammanhang med en berättelse om hur det slaviska landet blev uppdelat på biskopsdömen. Motiveringen till beskrivningen på Slavien och dess folk i kapitel 20—22 är däremot en helt annan: beskrivningen insättes, heter det i dess början, eftersom omvändelsen berättas ha företagits av ärkebiskop Adaldag. Motsägelsen visar, att kapitel 23 måste anknyta inte till det närmast föregående, utan direkt till kapitel 15—16. Det följande intill kapitel 23 är ett inskott.

Även i Adams 2. bok har det sålunda lyckats att tränga bakom

den färdigställda texten. Även här bryter ett inskott, sammanlagt sex kapitel, enhetligheten.

III

Två större inskott, ett i 4. och ett i 2. boken av *Gesta Hammaburgensis ecclesie pontificum*, har konstaterats. Vi övergår till en närmare granskning av dessa och deras betydelse.

Det torde inte krävas någon särskild bevisföring för att fastställa, att Adam är författare till båda inskotten. Stil och komposition gör detta obestridligt. Men Adam är inte endast författaren: han måste också vara den som själv gett inskotten deras nuvarande platser i 4. och 2. boken. Man möter i början av inskottet i 4. boken, kapitel 10, ett stycke, som förmedlar övergången från föregående kapitel 9. Författaren till inskottet, med andra ord Adam själv, uppträder här i första person och hänvisar till vad han skrivit tidigare på ett ställe i ärkebiskop Adaldags historia, alltså i 2. boken — stället är en del av inskottet här. För övrigt har inskotten i samtliga de handskrifter, som föreligger till Adams verk, samma platser, där de nu finns. Det följer, sådant handskriftsläget är, redan därav, att författaren själv insatt dem på dessa platser i den äldsta handskrift, som färdigställts av hans verk.

Av de båda inskotten utgör inskottet i 4. boken om Östersjöområdet en sammanhängande beskrivning. Ämnet är avslutande behandlat; framställningen ett helt för sig. I motsats härtill utgöres inskottet i 2. boken, vad redan torde framgått, närmast av lösa uppteckningar, som mer eller mindre mekaniskt sammanförts: uppteckningar om de sachsiska transalbingerna, den sachsiska limes, Östersjön, Slavien. Sammanfogningarna mellan de disparata styckena springer tydligt i dagen; de förmedlande övergångarna snarast understryker dem. Gemensam för båda inskotten är emellertid ämnessfären. I 4. bokens inskott har Adam gett en orienterande framställning av Östersjöområdet i dess helhet, själva grundritningen till sin uppfattning av Nordeuropa. I det andra inskottet drar han på vissa punkter linjerna vidare. Det ligger nära, att i detta inskott se förarbeten till en utförligare skildring av länderna norr om Elbe och söder om Östersjön.

Inskotten lämnar på detta sätt en inblick i Adams sätt att arbeta. Men deras betydelse sträcker sig långt utöver detta. Inskotten blotar själva de tankelinjer han följde vid uppdragandet av sin bild av Nordeuropa.

Den situation, som förelåg, då Adam grep sig an med sina geografiska forskningar var följande. Det föresvävade honom att ge en beskrivning på »ölanden i norr». Men det Norden han ville beskriva var ännu ett område, som frånsett vissa delar av Danmark, var så gott som totalt okänt. Adam säger själv på ett ställe i 4. boken: »när man passerat danernas öar, öppnar sig en ny värld i Sverige och Norge, tvenne riket i norr av ofantlig utsträckning, hittills så gott som okända för vår jordkrets» — *nostro orbi adhuc fere incognita* (kap. 21). Om Östersjön säger han i inskottet i samma bok, att han på ett undantag när inte tidigare sett den omtalad i litteraturen (kap. 20). I denna situation insamlade Adam uppgifterna för sin blivande framställning. I ringa grad vilade dessa på självsyn. De flesta fick han från personer, som genom egen erfarenhet eller andras berättelser hade kännedom om förhållandena, »*peritis locorum*», främst Sven Estridsen, konungen av Danmark, för övrigt sjöfarande och andra resenärer, den hamburgska kyrkans män, som i en eller annan anledning besökt dessa avlägsna trakter. De uppgifter Adam på detta sätt insamlade blev till sist en nog så vidlyftig materialsamling. Men Adam ville inte endast detta. Vad han ville var en sammanfattande beskrivning, där de olika geografiska och etnografiska momenten var inplacerade i sin fast formade miljö. Materialet gav här endast ringa ledning. Adam kunde av sina uppgifter få fram hur det ena området rent ungefärligt låg och förhöll sig till andra i dess närhet, om öarna och landen var stora eller små, hur färdevägarna till lands och vatten i all allmänlighet gick fram, avstånden i dagsresor. Men om själva den geografiska konfigurationen, om öarnas, ländernas och vattnens yt-innehåll och exaktare läge, om orienteringar, som i ett större sammanhang kunde ge vägledning, fick han så gott som ingenting veta. Han befann sig i själva verket i ett liknande läge som de spanska och italienska kartograferna vid början av det 16. århundradet, efter det att Columbus, Cabral och Amerigo Vespucci gjort sina omvälvande upptäckter på den västra sidan Atlanten.

